

san el-Kılânî), Haydarâbâd 1385-90/1965-71, I-IV, tür.yer.; a.mlf., *el-İktisâb* (nşr. Mahmûd Arnûs), Kahire 1357/1938, s. 14; a.mlf., *el-Kesb* (nşr. Süheyl Zekkâr), Dimaşk 1980, s. 114, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 10; a.mlf., *el-Mehâric fi'l-hiyele*, Kahire, ts. (Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye), s. 3, 86; a.mlf., *Muvaţta'ü Muhammed* (Abdülhay el-Leknevî, *et-Ta'likü'l-mümecced* [nşr. Takıyyüddin en-Nedvî] içinde), Dimaşk 1991-92, II, 7-8, 538-541; III, 434-435; a.mlf., *es-Siyerü'l-kebir* (Serahsî, *Şerhu's-Siyerü'l-kebir* [nşr. İsmâil eş-Şâfiî] içinde), Beyrut 1997, I-V, tür.yer.; a.e. (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Kahire 1971, neşredenin girişi, I, 9-14; Mâlik b. Enes, *Muvaţta'ü'l-İmâm Mâlik rivâyetü Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif), Kahire 1987, tür.yer.; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 150-161; VII, 336-337; Taberî, *Târîh*, Beyrut 1988, IV, 631, 674; Cessâs, *el-Fuşûl fi'l-uşûl* (nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî), Küveyt 1405/1985, I, 83; III, 271; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. İbrâhîm Ramazan), Beyrut 1415/1994, s. 253-254, 259; Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rîfetü 'ulûmü'l-hadis* (nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin), Haydarâbâd 1935, s. 191-192; Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Ahâbârü Ebî Hanîfe ve aşâbih*, Beyrut 1976, s. 120-129; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İntikâf*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye), s. 155, 174-175; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, II, 172-176, 181; XIII, 334; Serahsî, *el-Mesûl*, I, 3, 238, 242; X, 2-144; XXX, 128-129, 167-287, 309; a.mlf., *Şerhu's-Siyerü'l-kebir* (nşr. İsmâil eş-Şâfiî), Beyrut 1997, I, 3-4, 175; III, 25, 65, 108; a.mlf., *el-Uşûl* (nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî), İstanbul 1990, I, 220, 378-379; İbn Halikân, *Vefeyât*, IV, 184-185; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 13-16, 73-74; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkîfîn* (nşr. Muhammed el-Mu'tasim-Billâh el-Bağdâdî), Beyrut 1996, I, 24-27; Abdullâh b. Yûsuf ez-Zeylâ, *Naşbü'r-râye*, Kalkûta 1357, M. Zâhid Kevserî'nin girişi, I, 29-32, 37-41; Safedî, *el-Vâfi*, II, 332-334; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, III, 122-125; Taşköprizâde, *Tabakâtü'l-fukahâ* (nşr. Ahmed Neyle), Mısır 1954, s. 16-17; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1424, 1669; Muhammed ed-Desûkî, *el-İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî ve eşeruhü fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Katar 1987; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr* (nşr. Ali M. Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmecvûd), Beyrut 1415/1994, III, 212; X, 385; a.mlf., *Mecmû'atü resâ'il*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ihyâi't-türâsî'l-Arabî), I, 16-20; Leknevî, *en-Nâfi'u'l-kebir* (Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Câmi'u's-şâgîr* içinde), Beyrut 1406/1986, s. 12-13, 17-18, 33, 46, 67, 186-187; Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, Kahire 1964, II, 180-182, 203-204; Sezgin, *GAS*, I, 421-433; a.e. (Ar.), III, 55, 58, 64-67, 72-78; M. Zâhid Kevserî, *Bülûgu'l-emânî*, Humus 1388/1969, s. 3-11, 14-39, 58-67, 70; J. Schacht, *İslâm Hukukuna Giriş* (trc. Mehmet Dağ - Abdülkadir Şener), Ankara 1986, s. 50-51, 53, 55, 239, 310; Ahmet Özel, *Haneî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 19-26, 57, 60, 153; a.mlf., "Haneî Mezhebi", *DİA*, XVI, 21, 24; Ali Ahmed en-Nedvî, *el-İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî: Nâbigatü'l-fikhi'l-İslâmî*, Dimaşk 1994; Ahmed Hasan, *İlk Dönem İslâm Hukuk Biliminin Gelişimi* (trc. Haluk Songur), İstanbul 1999, s. 25, 37, 47-48, 53 vd., 256; Aydın Taş, *Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin Hukuk Anlayışı* (doktora tezi, 2003), EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; Muhammed Hamîdullah, "Ölümünün 1200'üncü Yıldönümünde Şarh-

man'ın Muasır: İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî" (trc. Yusuf Ziya Kavakcı), *İslâm Medeniyeti*, II/20, İstanbul 1969, s. 5-10; a.mlf., "Profesör Majid Khadduri'nin İslâm Devletler Hukuku (Şeybânî'nin Siyer'i)" (trc. Yusuf Ziya Kavakcı), a.e., s. 24, 26, 29; a.mlf., "İmâm Muhammed The Great Muslim Jurist", a.e., s. 54-55, 57; "İmâm Muhammed Şeybânî'nin İstanbul Kütüphanelerindeki Mevcut Yazma Eserleri", a.e., s. 45-49; W. Heffening, "Şeybânî", *İA*, XI, 450; E. Chaumont, "al-Şhaybânî", *EP* (İng.), IX, 392-394.

 AYDIN TAŞ

Hadisteki Yeri. Şeybânî'nin hadis ve sünnet konusundaki yaklaşımı, mensup olduğu düşünce çevresinin hadis anlayışı hakkında önemli ipuçları vermektedir. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'tan aldığı fıkıh bilgileri yanında İbn Cüreyc, İbn Ebû Arûbe, Evzâî, Süfyân es-Sevrî, Rebî' b. Sabîh, Şu'be b. Haccâc, İbn Ebû Zî'b, Mâlik b. Enes, Abdullâh b. Mübârek ve Süfyân b. Uyeyne gibi muhaddislerden hadis tahsil etmesi ona geniş birikim kazandırmıştır. Özellikle Medine'de kaldığı üç yıl boyunca Mâlik'ten *el-Muvaţta'*ı okumuş, 700 civarında hadisi semâ yoluyla kendisinden bizzat almış, diğer Medinelî âlimlerden ve oraya gelen muhaddislerden faydalanmıştır. Şeybânî, Ebû Hanîfe'nin fikhini tedvin ederken Bağdat'ta verdiği hadis ve fıkıh derslerinde hocasının görüşleriyle Medine ehlinin görüşlerini karşılaştırmış, özellikle Mâlik'in *el-Muvaţta'*ı üzerinden gerçekleştireli bu mukayeseli derslere talebeleri yoğun ilgi göstermiştir (Hatîb, II, 173). Şeybânî'den hadis nakledenlerin sayısı diğer büyük muhaddislere göre daha azdır; bunun sebebi, onun esas sahasının fıkıh olmasından kaynaklandığı kadar ehl-i re'y ile ehl-i hadis arasında ortaya çıkan ihtilâfla da ilgilidir. Şeybânî de bazı Haneî imam-ları gibi ehl-i hadis mensuplarıncâ re'ycilikle itham edildiği için rivayetlerinin sonraki hadis kaynaklarında yer almaması yahut bazı hadisçilerin onun hakkında söylediği ileri sürülen "kezzâb, Cehmiyye mensubu, zayıf ve hadis muhalifi" gibi suçlamalar bu çerçevede değerlendirilmelidir. Ancak Şeybânî hakkında bu ifadeleri kullandığı nakledilen Yahyâ b. Maîn'in ondan hem hadis almış olması hem de onun *el-Câmi'u's-şâgîr* adlı eserini yazması ve yine onun için sika râvileri de gösteren "leyse bi-şey" ifadesini kullanması (Yahyâ b. Maîn, III, 364) bu gibi ithamların nisbetinde şüphe uyandırmaktadır. Şeybânî için "sadûk" diyen Ali b. Medîni, Haneîler'e karşı taassubuyla bilindiği halde Şeybânî'ye karşı sika hadis hâfızları arasında sayan Dâ-

rekutnî (Hatîb, II, 181; Zeylâ, I, 408-409), onu "ilim ve fıkıh deryası, allâme, fakihu'l-İrâk" sıfatlarıyla zikreden Zehebî gibi âlimlerin değerlendirmeleri dikkate alındığında Şeybânî'nin hadis ilminde sika olduğu söylenebilir.

Şeybânî tarikiyle gelen rivayetler *Kütüb-i Sitte*'de yer almasa da onun hadise büyük önem veren bir ehl-i re'y mensubu olması ve ehl-i hadisın merkezi konumundaki Medine'nin fikhini iyi bilmesi Şâfiî, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Yahyâ b. Sâlih ve Vâkıdî gibi birçok kişiyi kendisinden hadis öğrenmeye ve eserlerinde rivayetlerine yer vermeye sevk etmiştir. İmâm Mâlik'in öğrencisi Esed b. Furât, Mâlikî mezhebinin temel metinlerinden olan *el-Esedîyye*'yi kaleme almadan önce hocasının tavsiyesiyle Şeybânî'den hadis ve fıkıh okumuştur. Şeybânî'nin hadisi ve fikhî bir araya getiren kişiliği çağdaşları ve öğrencileri üzerinde etkili olmuş, kendi mezhebinin tedvin ettiği gibi Şâfiî ve Mâlikî mezheplerinin teşekkülüne de katkı sağlamıştır.

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin ichtihad usulünde de hadis ve sünnet Kur'an'dan sonra dinin ikinci kaynağıdır. Şeybânî bilgi kaynaklarını Allah'ın kitabı, Resûlullah'ın me'sûr sünneti, sahâbenin icmâi, fakihlerin icmâi ve "bunlara benzeyenlerdeki ilim" diye açıklamıştır. İbn Abdülber en-Nemerî'ye göre buradaki "benzeyen" ifadesi "kıyas" anlamına gelmektedir (*Câmi'u beyânî'l-ilm*, II, 26). Şeybânî'nin sünneti "me'sûr" diye niteleyerek onun rivayet yoluyla elde edilen bilgi olduğuna işaret etmesi önemlidir. Bu durumda ona göre sünnet, kaynağı ihtilâflı olan veya kesin biçimde tesbit edilemeyen yerleşik uygulamalardan ziyade Hz. Peygamber'den ve ashâbından rivayet yoluyla gelen naklî bilgilerden ibarettir. Özellikle *el-Hüccetü 'alâ ehli'l-Medîne*'de Şeybânî'nin ortaya koyduğu görüş ve davranışlar ve amel-i ehl-i Medine'ye yönelttiği ciddi eleştiriler bu hususu teyit etmektedir. Sünnetin hadisler vasıtasıyla elde edilmesi gerektiği düşüncesinden hareketle amel kavramını eleştirmesi, sonraki dönemlerde İmâm Şâfiî'ye nisbet edilerek anılan hadis anlayışının yolunu açmış ve belki de ona ilham kaynağı olmuştur.

Şeybânî'nin hadis ve sünnete yaklaşımında, özellikle II. (VIII.) yüzyılda görülen yoğun tasnif faaliyetleri ve bu arada kendilerinden hadis rivayet ettiği hocaların hemen hepsinin ilk musannifler arasında yer alması da belirleyici olmuştur. Ebû Hanîfe'-

nin içinde bulunduğu bu tedvin ve tasnif faaliyetine, bizzat kendisinin imlâ ettiği ve ictihadlarında kullandığı rivayetlerden oluşan ve II. (VIII.) yüzyıldan günümüze ulaşan en eski hadis kaynaklarından birini teşkil eden *el-Âşâr*'daki hadisleri bir araya getirmek suretiyle Şeybânî de katkıda bulunmuştur. Mâlik'ten rivayet edip kendi ilâveleriyle zenginleştirdiği *el-Muvaţta*'da bu faaliyetin bir parçasıdır. Şeybânî'nin Hanefî mezhebinin ana kaynaklarını oluşturan altı eserinden biri olan *el-Aşl* da bir fıkıh kitabı olmasına rağmen içerdiği birçok rivayetle onun zengin hadis birikimini ortaya koymaktadır. Şeybânî sünnet ve hadise uymanın esas kabul edildiğini, hadisin olduğu yerde kıyasa gidilemeyeceğini (*el-Hücce*, I, 204; II, 623; *el-Aşl*, I, 59, 170, 450), hakkında hadis bulunmayan hususların sünnete kıyas edilmesi gerektiğini söylemiştir (*el-Hücce*, I, 19, 44-45; II, 650, 664-665, 730 ve tür.yer.). Hadis ve sünnet yerine "eser" kelimesini kullanmak suretiyle bir bakıma daha sonra yerleşik hale gelen hadisle sünnetin eş anlamlı kullanımının yolunu açmıştır. Sünneti sadece merfû hadisle sınırlı gören Şâfiî'nin aksine Şeybânî, Resûl-i Ekrem'in sünnetini daha sonraki nesillere taşıdığına inandığı mevkuף ve maktû rivayetleri de sünnet kapsamında değerlendirdiği için onun eserlerinde her üç türden rivayetler yer almıştır.

Hadisleri nakletme konusunda Şeybânî ileriki devirlere göre daha serbest bir usul takip ettiğinden her zaman muttasıl isnadla rivayet etme gibi bir şarta bağlı kalmamıştır. Bu durum bir yandan eserlerinin fıkıh ağırlıklı olmasıyla, bir yandan da devrinin isnad hakkındaki genel yaklaşımıyla açıklanabilir. İlk iki asırda ulemâ sonraki dönemlerde mürsel, münkatî ve belâğ gibi isimlerle anılan türden rivayetleri nakletmekte ve delil olarak kullanmakta sakınca görmediği için Şeybânî de aynı yolu izlemiştir. Fakat rivayetler arasında hiyerarşik bir fark gözetmiş, Medine ehlinin muttasıl-merfû hadisleri varken mürsel-mevkuף rivayetlerin tercih edilmesini eleştirmiştir (*a.g.e.*, I, 220-222). Hadisin birçok tarikten gelmesini önemseyen Şeybânî bu tür hadisleri "ma'rûf, meşhur, müstefiz" gibi sıfatlarla anmış (*a.g.e.*, I, 213, 350; II, 428), tek tarikten gelen rivayetleri şâz diye niteleyip eleştirmiştir (*a.g.e.*, I, 60, 225; II, 600-601). Şeybânî bu bağlamda şâz terimini sonraki dönemlerde kazandığı anlamından ziyade "garîb hadis" mânasında kullanmış, Ebû Hanîfe ve Ebû

Yûsuf gibi o da Kur'an ve Sünnet'e aykırı rivayete şâz demiştir (*el-Aşl*, IV, 205). Bu durumda Şeybânî'nin hadisleri ana hatlarıyla meşhur / ma'rûf ve şâz / garîb şeklinde ikiye ayırdığı söylenebilir. Haber-i vâhidin delil olarak kullanılmasını kabul ettiğinden (*a.g.e.*, III, 80 vd.) şâz diye nitelediği rivayetleri sadece garîb oldukları gerekçesiyle değil aynı zamanda diğer delillere aykırı bulduğu için tenkit etmiştir.

Şeybânî hadisleri hem sened hem metin açısından değerlendirmiş, râviler hakkında "sika" ve "sebt" gibi tabirleri kullanmıştır. Râvinin fakih olmasını şart koşmakla birlikte birbirine çelişen iki rivayetle karşılaşması halinde, fakih olan râvinin rivayetini tercih etmiştir (meselâ bk. *el-Hücce*, I, 38-39 ve tür.yer.). Rivayetler arasında tercihte bulunurken nesih, ihtiyat, insanların menfaati gibi ölçülere riayet etmiştir. Merfû ile mevkuף çeliştiğinde merfû, sahâbî kavilleri arasında Hulefâ-yi Râşidîn'in görüşlerine öncelik vermiş, iki mevkuף rivayet arasında tercih yaparken maktû ile desteklenen mevkuף seçtiği olmuştur (ayrıntılar için bk. Özşenel, s. 170 vd.). Şeybânî hadis rivayetinde tahdis ve ihbar sîgaları arasında fark gözetmemiş, belâğ sîgasıyla naklettiği hadislerden sonra o konuda kendisine ulaşan rivayetleri senedleriyle beraber vererek bu tür nakillerin muttasıl rivayetlerinden haberdar olduğunu göstermiştir (örnekler için bk. *a.g.e.*, s. 156 vd.). Şeybânî'nin sünnetin tesbitinde naklî bilginin önemine ve hadise yaptığı vurgu, ehl-i re'y diye tanınan ilk dönem Hanefî fukahasının rivayete bağlı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Onun ehl-i re'y adına yaptığı hadis müdafaası sonraki dönemleri etkilemiş, bir taraftan Hanefî mezhebi içinde hadislere dayanarak genişleyen bir ictihad sahası açılmış, diğer taraftan Şâfiî gibi bir müctehidin yeni bir sentez yapmasının kapısı aralanmıştır. Şeybânî'nin hadis anlayışı konusunda Mehmet Özşenel'in (bk. bibl.) ve Sami Şahin'in (1999, *Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin Hadis Kültüründeki Yeri*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) doktora tezleri bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Hücce 'alâ ehli'l-Medine* (nşr. Seyyid Mehdî Hasan el-Kilânî), Lahor 1981, I, 19, 38-39, 44-45, 60, 116, 169, 204, 213, 220-222, 225-226, 243, 245, 257, 290-291, 350; II, 183, 261, 428, 600-601, 621-622, 623, 650, 664-665, 720, 730, 756-770; a.mlf., *el-Âşâr*, Karaçi 1987, s. 62; a.mlf., *el-Aşl* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Lahor 1981, I, 1-2, 41, 59, 73, 170, 221, 449-450; III, 80 vd., 396-397; IV, 205; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 336; Yah-

yâ b. Maîn, *et-Tarih*, III, 364; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VII, 227; İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 2183-2184; Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Ahbâru Ebi Hanîfe ve aşhâbih*, Beyrut 1976, s. 123-125; İbn Abdülber en-Nemerî, *Câmi'u beyânî'l-ilm*, Beyrut 1978, II, 26, 61; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, II, 173 vd.; Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebir* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Kahire 1971, I, 212-213; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, IX, 134-136; a.mlf., *Mizânü'l-ittidâl*, III, 513; Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylâi, *Naşbü'r-râye*, [baskı yeri yok] 1393/1973 (el-Mektebetü'l-İslâmiyye), I, 408-409; Leknevî, *et-Ta'liku'l-mümecced 'alâ Muvaţta'i Muhammed* (nşr. Takıyyüddin en-Nedvî), Bombay-Dimaşk 1412/1991, I, 27-38, 114-117, 146; M. Zâhid Kevserî, *Bülûgu'l-emânî*, Karaçi 1403, s. 4, 61; Mehmet Özşenel, *Sünnet ve Hadisi Değerlendirme ve Anlamada Ehl-i Rey-Ehl-i Hadis Yaklaşımları ve İmam Şeybânî* (doktora tezi, 1999), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 133 vd., 156 vd., 170 vd.

MEHMET ÖZŞENEL

ŞEYBÂNÎ HAN

(ö. 916/1510)

Şeybânîler hânedanının kurucusu
ve ilk hükümdarı
(1500-1510).

855'te (1451) doğdu. Adı Muhammed olup Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci'nin oğlu Şiban'a (Arapçalaşmış şekli Şeybân) nisbetle Şeybânî Han (Şiban Han, Şeybak [Şeybek] Han, Şah Baht Han, Şâhî Beg Han) unvanıyla tanınır. Babası Şah Budak, annesi Kalmuk prenseslerinden Ak Kuzu Begüm'dür. Babasının Moğol Hanı Yûnus Han tarafından öldürülmesi (872/1468) ve aynı yıl içinde dedesi Ebülhayr Han'ın vefatından sonra kardeşi Mahmud ile birlikte Atabeg Uygur Han ve Emir Karaçin Beg'in himayesinde Deştikıpçak'tan ayrıldı; Astarahan'a giderek Kasım Han'ın yanına sığındı. Ardından Timurlular'dan Ahmed Mirza'nın hâkimiyetindeki Buhara'ya geçti. Buhara medreselerinde tahsil gördü. Arapça ve Farsça öğrendi. Yesevî ve Nakşibendî şeyhleriyle yakın ilişki kurdu. Daha sonra Deştikıpçak'a döndü; Siriderya boyundaki Arkuk ve Sıgnak (bugünkü Sunak Kurgan harabeleri) gibi kasabaları ele geçirdi. Bu dönemde Çağatay Hanı Mahmud'un hizmetine girdi ve gösterdiği başarılarından dolayı Türkistan (Yesi) kendisine yurtluk verildi (893/1488). Burada nüfuzunu ve kudretini arttıran Şeybânî Han, Hüseyin Baykara'nın idaresindeki Hârizm'e bir sefer düzenlediyse de sonuç alamadı. Ardından Kazak Hanı Burunduk (Barandak) ile savaşa girişti. Burunduk Han'ı yenip Ürgenç (Hive) şehrini kuşattı. Bu sırada Sabran halıkı isyan ederek valilerinin yerine Şeybânî Han'ın kardeşi Mahmud'u geçirdilerse de